

Zelení přátelé: Líska

Váhali jste někdy nad správným přírodovědným názvoslovím? Je to něco, co musíte jako učitelka znát? Jak nastavit správné přírodovědné vyjadřování u malých dětí a čemu se rozhodně vyhnout? Přinášíme tipy, jak na to, společně s inspirací na pozorování zářijového keře – lísky.

DOC. PHDR. KATEŘINA JANČAŘÍKOVÁ, PH.D.

384436964

Lísky poskytují předškolním dětem mnoho různých podnětů. Především oříšky, které děti rády sbírají, roztloukají kameny a ochutnávají. Ale také možnost lézt po „stromě“, hrát si v jeho stínu, pozorovat včely, jak sbírají pyl, společně s rodiči řezat pruty na opékání buřtů.

Líska

V dalším z příspěvků o zelených přátelích bych ráda představila lísku. Líska, *Corylus sp.*, je podle Raunkiaerova systému životních forem fanerofyt z čeledi břízovitě. Je to keř (větví se při zemi), který ovšem dosahuje stromovitých rozměrů. **Lísky jsou listnaté, opadavé.** Lísky jsou jednodomé, můžeme na nich najít samčí (jehnědy) a samičí květy (připomínají velmi drobné pupeny). Ty se objevují velmi brzy, často již od února, a poskytují proto první pastvu pro včely a další hmyz, ale jsou větrosnubné. Včely k opylení nepotřebují. Lískové dřevo je měkké a využívá se v řezbářství. Lískové

pruty jsou pružné a pevné. Používaly se k trestání neposlušného dobytka i dětí (odtud lískovka, dostat nalískáno), jako virgule pro hledání vody a údajně také pro rituální přivolávání deště (bušením o vodní hladinu). Je možné z nich dělat hole a tyčky k přírodním plůtkům.

Plodem lísky je oříšek, který je velmi chutný. Obsahuje množství tuků a cukrů. Je to plod nepukavý, který je tedy potřeba louskat.

Druhů rodu líska je velké množství. Nejznámější jsou líska obecná (*Corylus avellana*) a líska turecká (*Corylus colurna*). Lidé vyšlechtili různé kultivary a poměrně často lze potkat také křížence. Proto je pro potřeby předškoláků **nejlepší zůstat u rodového názvu** (lísky) a nekomplikovat dětem život názvy rodovými. Líska nás učí, že učitelky nemusí a ani nemohou správně určovat vše, co v přírodě s dětmi najdou.

V jaké situaci je (nebo dříve byla) potřeba jasná domluva o daném druhu?

- Když maminka vaří bramboračku a pošle dítě na zahradu pro majoránku, petrželku, celer a další bylinky.
- Když babička posílá vnučku, aby jí přinesla kostival na nateklé koleno.
- Když děláte dětem honbu za pokladem a napíšete „za dubem odbočte“.
- Když voláte na záchranou stanici, že jste našli mládě, a ptáte se, jak mu pomoci.
- Když dítě snědlo nějakou rostlinu a vy se potřebujete ujistit, zda mu nehrozí otrava, a voláte do toxikologického informačního střediska (TIS).

PlantNet

Moderní doba přináší různé výhody. Aplikace pro určování rostlin, živočichů a hub usnadňují učitelům-nepřírodovědcům práci a pomáhá jim sledované objekty správně pojmenovat. Dobré zkušenosti mám s aplikací PlantNet – určování rostlin. Její instalace není zpoplatněná, obsluha je intuitivní a většinu rostlin určuje správně. Už ji využíváte?

Obr. Screenshot PlantNet

Názvy druhů a jejich určování

Rostlinám a zvířatům, které potkáváme, pozorujeme nebo známe, dáváme jména. To je přirozené vlastně již od biblického Adama. Jména slouží k tomu, aby **reprezentovala daný objekt v lidské komunikaci**. Jména druhů tedy slouží k tomu, aby lidé mohli komunikovat o přírodě, i když jsou třeba zrovna doma nebo dané zvíře právě uteklo a nemohou ho ostatním ukázat.

Přírodovědci o přírodě komunikují trochu jinak než ostatní. Přírodovědecký a obecný jazyk, tedy i přírodovědec-

botanici a zoologové (ti zase vědí málo o předškolních dětech).

Druhým krokem je uvědomit si, jaké škody může **napáchat chybné pojmenování druhu**. Předškolní věk je senzitivní období pro osvojování jazyka, vlastně jazyků. Děti, které pro daný objekt ještě žádné označení neznají, si slovo, které jejich učitelka použije, zafixují na celý život. To znamená, že když učitelka označí daný objekt chybně, například o havranovi hovoří jako o vráně, děti chybné označení přezvou. Většina z nich ho bude dále používat v komunikaci o přírodě a mýlit další generace. Ti, kteří se

„ Učitelky nemusí a ani nemohou správně určovat vše, co v přírodě s dětmi najdou.

ká a vědecká čeština, se od sebe liší. Přírodovědecký jazyk vyžaduje **přesnost a systém**. Dané slovo označuje objekt, který patří do nějakého systému (taxonomie). V obecném jazyce to tak není a ani být nemusí. Oříšek má v přírodovědném jazyce velmi úzce specifikovaný obsah: pravý, jednosemenný, nepukavý suchý plod lísky, ale také lípy a dalších stromů. V obecném jazyce je to také zdrobnělina či synonymum slova ořech. Ale většina ořechů a oříšků (ani vlašské ořechy, ani burské oříšky) nejsou oříšky botanicky.

Jak správně komunikovat o přírodě?

Učitelky MŠ by si měly tuto skutečnost uvědomit a respektovat a učit se podporovat děti v osvojování si základů přírodovědeckého jazyka. Je to součást rozvíjení přírodovědné pregramotnosti. Především by se měly snažit **vyvarovat chybného označení druhu**.

Prvním krokem je to, že si připustí, **že nemusí znát všechny rostliny a zvířata**, jež uvidí. Opravdu ne! Učitelky mateřských škol jsou odbornice na výchovu a vzdělávání předškolních dětí, nemohou mít stejné znalosti jako vystudovaní

budou věnovat studiu přírodních věd, se budou muset dříve či později mylné označení přeučit. Pamatuji si, jaký to pro mne v patnácti či šestnácti letech byl šok, když jsem zjistila, že vrány nejsou vrány. Nejprve jsem se o svou pravdu dokonce hádala. Tak silně jsem měla zafixované mylné označení. A samozřejmě podobné bolestné uvědomění si vlastní chyby nepřišlo jen u dvojice vrána-havran, ale u mnoha a mnoha dalších rodů i druhů. Časté záměny nejen v komunikaci, ale i v knížkách o přírodě pro děti jsou dub – habr, dub letní – dub zimní, strakapoud – datel, zajíc – králík, srna – laň, koza – ovce, srnče – koloušek, kachně – house, holub – hrdlička, straka – hrdlička, čáp – volavka, netopýr – kaloň, myš – písmokmil, myška drobná – hraboš, potkan – krysa, havran – vrána, tetřev – tetřívek, dudek chocholatý – chocholouš, zelí – kapusta a také u dvojice pojmů ulita – lastura.

Třetím krokem je zamyšlení, jak se podobných chyb vyvarovat. Samozřejmě není možné vždy zabránit tomu, aby si děti osvojily chybné označení nějakého objektu. Ale měli bychom se snažit o to, aby si **zafixovaly co nejvíce označení správně**. K tomu pomáhá jednak cesta sebevzdělávání, tedy učit se správné názvy nejhojněji se vyskytujících dru-

hů. Dále také cesta využívání mobilních aplikací, které pomáhají s určováním, jako je PlantNet. A také změna toho, jak komunikujeme o objektech, u kterých si se správným označením nejsme zcela jistí. Například pokud si nejsme jistí, zda se jedná o lísku obecnou nebo jinou, nepoužíváme nikdy druhový název líska obecná, ale jen název rodový, tedy líska. Podobně u dubu je lepší použít jen dub než dub letní, když to je nebo může být dub zimní. Vždy je **lepší méně a správně než více a s rizikem omylu**. Pokud si nejste jisti názvem stromu, je lepší o něm mluvit jako o „listnatém stromu“ či „listnáči“ než ho habru, když to je jilm. A třeba o „černém ptáku s velkým zobákem“ nebo „ptáku, co mi připomíná datla“, když si nejsme jisti. Anebo obecně o lísce (rodu), když si nejsme jistí druhem.

Kapsa plná oříšků

V životě jsem žila s několika lískami. První, kterou jsem potkala, rostla u plotu na zahradě mé babičky. Byla stará, rozeklaná a dobře se mi po ní lezlo. V jejích větvích jsem strávila hodně času. Každý rok hojně plodila. Oříšky jsem měla moc ráda. Od začátku prázdnin jsem dychtivě pozorovala zelené oříšky, louskala je zuby a sledovala v čase se zvětšující bílá jadérka. Čím byla větší, tím více jsem jich snědla. Na podzim jsem oříšky už nemohla louskat zuby, to mi babička přísně zakázala, skořápka byla již tvrdá. Ukázala mi, jak je louskat pomocí kameňů. Moje babička na podzim oříšky sbírala do kapsy u zástěry. Ať dělala na zahradě jakoukoli práci, vždy také sebrala dvě plné kapsy oříšků. Každý pátek, když jsme k ní jeli z Prahy na víkend, čekala na nás na stole oříšková bábovka. Tu jsem milovala. Teprve jako dospělá jsem si uvědomila, kolik lásky musela babička do přípravy oříškové bábovky vložit. Hrneček oříšků, který je na ni potřeba, se louská opravdu dlouho. Jednou jsem to zkusila vědecky uchopit. Zjistila jsem, že z **1 kg oříšků je 0,3 kg jadérek**. To už ovšem bylo z naší lísky, která nám roste na naší zahradě.

Jehnědy v čokoládě

Líska poskytuje nejen oříšky, jedlé jsou také jehnědy. Samotné nejsou příliš chutné.

Tradičně se jedly na květnou neděli „pro zdraví“, jak se můžeme dočíst například v knížce Felixe Háje Školák Kája Mařík. Nedávno mi moje známá, Francouzka, napsala, že v její rodině se na jaře z jehněd připravuje každý rok sezonní pochoutka pro děti – jehnědy obalované v čokoládě. Musím se přiznat, že jsem to nezkoušela, protože nemám ráda čokoládu. Zkusíte to někdo?

Pro správnou komunikaci potřebujeme dostatečnou slovní zásobu, shodu ve významu slov a také vybudovanou strukturu, tedy způsob řazení slov do větných celků tak, aby bylo možné předávat jednoznačné informace o komunikovaném jevu (odborně pojmosloví, sémantiku a syntax). Podstatnou část slovní zásoby potřebnou pro komunikaci o přírodě tvoří názvy rostlin, zvířat a hub. Přírodovědecká čeština převzala z latiny – podobně jako většina evropských jazyků – podvojně (binární) názvosloví, které navrhl švédský přírodovědec a lékař Carl Linné v roce 1753. Označení „líska“ reprezentuje rod, „líska obecná“ druh.

Závěrem

Oříšky lze pod lískami sbírat do zimy nebo i déle. Pobyť na zemi jim neškodí až do okamžiku, kdy klíček prorazí skořápku. Teprve pak se k jadérku dostanou ta zvířata, která neumějí oříšky louskat. Vyhledejte s dětmi, která zvířata jedí lískové oříšky. Je jich opravdu velké množství. Lísky jsou štědrými dárci cenné potravy. Pokud lísku na zahradě ještě nemáte, možná byste si ji měli vysadit. ■

Autorka působí na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy a jako vedoucí Centra environmentálního vzdělávání a výchovy.

Inspirace pro podzimní činnosti: Ořechový spás

Oříšky nasbíráme, vyloupeme z obalů oříšků a vhodíme do umyvadla s dostatkem vody. Raději to děláme venku, na místě, kde nevádí vyšplouchnutá voda. Některé oříšky se potopí ke dnu. Jiné plovou na hladině. **Potopené mají jadérko zdravé.** Většina z těch, co plovou, je prázdná. To je možné s dětmi vědecky ověřit (porovnat stejný počet oříšků plovoucích a potopených). Ty, které klesly ke dnu, slijeme a dáme sušit anebo rovnou louskáme.

Citovaná a doporučená literatura:

- JANČAŘÍKOVÁ, K., 2019, *Didaktické přístupy k přírodovědnému vzdělávání předškolních dětí a mladších žáků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- JANČAŘÍKOVÁ, K., 2021, *Chybovost v knihách o přírodě pro děti jako překážka rozvoje přírodovědné gramotnosti a komunikace o přírodě*. Biologie, chemie, zeměpis, 30/2.
- Inspiromat pro učitelky MŠ*. Str. 27–29. Dostupné na <https://www.forum-media.cz/premium/mat-demo/mat-ukazka/27/>.